

Tóth Zsolt (1973) történész, régész, a pécsi Janus Pannonius Múzeum munkatársa. Érdeklődési területe a római fürdőépítészet, valamint Pécs római kori története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Újabb ókeresztény sírkápolna Sopianae-ból (2012/1).

Hány „sírkamrát” rejt a föld Sopianae északi temetőjében?

Tóth Zsolt

A Római Birodalom északi és nyugati provinciáinak késő római temetőiben általában nem volt jelentősebb mennyiségű kőből épített temetkezőhely. Pécs város római kori elődje, Sopianae késő római északi temetőjének a sajátossága, hogy itt nagyszámú ilyen típusú emlék koncentráldott. A temető területének egy része 2000-ben felkerült a világörökségi helyszínek közé. A kultúrtörténeti kincs minősítést azzal az indokkal érdemelte ki, hogy a feltárt lelet-együttes építészetében és falfestészetében rendkívül sokoldalúan és összetetten szemlélteti a Római Birodalom északi és nyugati provinciáinak korai keresztény temetkezési építészetét és művészetét.

Jelen írás célja, hogy számba vegye ezt a sokszínű örökséget. Ennek elengedhetetlen előfeltétele a keretek meghatározása és a fogalmak tisztázása. Enélkül ugyanis, kiindulási alaptól függően, más és más szám jönne ki végeredményül.

Északi temető – ókeresztény temető – világörökségi helyszín

A római kori településtől északra helyezkedik el Sopianae nagy temetője. A területen a római kor kezdetétől a végéig temetkeztek, a teljes terület azonban egyszerre sosem volt használatban. A földrajzi értelemben körülhatárolt északi temető nem egységes egész: több kisebb temetőről, több vallás és „szekta” gyűjtőterületéről van szó. A temető határait megközelítő pontossággal csak a 4. századtól lehet meghúzni. Területét a késő római időkben az ismert régészeti emlékek alapján északon a Székesegyház – Káptalan utca, keleten a Hunyadi út és a Széchenyi tér keleti széle, délen a Ferencesek utcája, nyugaton pedig a Szent István tér nyugati széle határolja (1. kép).

A 4. század a vallást illetően (is) nagy változásokat hozott a Római Birodalomban. A császárság korában az 1. századtól a 4. század elejéig több alkalommal üldözött keresztény vallásból a Nagy Constantinus (Kr. 306–337) alatt elkezdődött és Nagy Theodosius (Kr. u. 379–395) által lezárt többlépcsős folyamat során a Birodalom hivatalos, egyedüli vallása lett.

Valószínűsíteni lehet, hogy ahol a keresztényeknek egyház-közösségük volt, ott a pogányokétól elkülönülő temetővel is rendelkeztek. Sopianae ennek központi része a város északi temetőjének északnyugati területén húzódott. A település keresztény közösségére a meglévő emlékekből lehet következtetni: tárgyi leletekből és vallási-temetkezési épületekből.

A temetőt a 4. században a korábbinál intenzívebben kezdték használni. Sopianae a 3. század végén Valeria provincia polgári közigazgatási központja lett. Az adminisztratív funkció lakosságnövekedéssel járt, ami a temetkezések megnövekedett számában is tetten érhető. Mindeközben a temetkezési szokásokban is jelentős változások történtek. A Római Birodalomban a korábbi hamvasztásos rítus rovására a 2–3. század fordulójától mindinkább általánossá vált a csontvázas temetkezés, amely a 4. században csaknem kizárólagosnak tekinthető.

A késő római korszakban a temetőkben a téglasíros temetkezés az általános, a földsír és a szarkofág kevés. A nyugat-keleti irányú tájolás a 4. század végére általánossá vált, de ez nem tekinthető kizárólag a keresztény vallásúakra jellemző sajátosságnak. A mellékletként sírba tett tárgyak provinciális szinten egységesnek tűnnek, a változatosság kicsi. Ugyancsak egységesnek tekinthető a sírba tett mellékletek elhelyezése is. A sírokból előkerült tárgyak így önmagukban nem alkalmasak az elhunyt hitének meghatározására, csupán tendenciák megállapítására használhatók.

A 4. század folyamán, különösen a második felében, megfigyelhető a mellékletek számának csökkenése és fokozatos eltűnése. Elviekben ez két okkal magyarázható: a lakosság fokozatos elszegényedésével és a keresztény hitűek számarányának növekedésével.

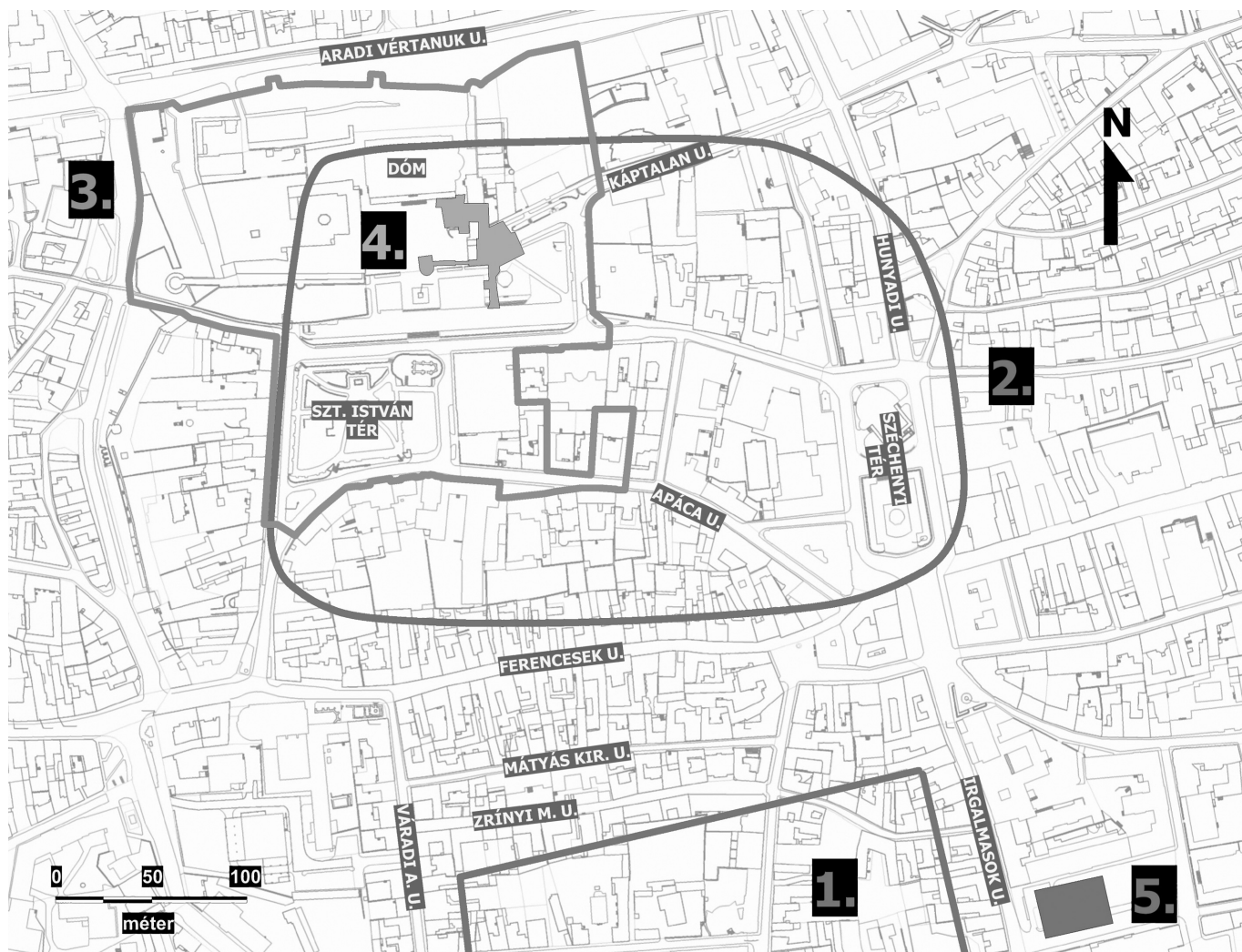
Sopianae északi temetőjének esetében nagy valószínűséggel ez utóbbi jelenséggel kell számolnunk, mivel itt a század második felében épültek a sírkamrák (amihez jelentős anyagi háttér kellett), és a téglasír használata is általános. (A város keleti temetőjében ez az arány mindössze húsz százalék.)

Jó példa erre a 2005 őszén előkerült szarkofág, amelyre a Székesegyházi Plébánia nyugati oldala előtt, a Korsós sírkamrához vezető folyosó északi oldala mellett találtunk, és amely a temető egyetlen eddig ismert bolygatatlan kőszarkofágja.

A nyugat-keleti tájolású szarkofág egy 50-60 év közötti férfi csontvázát rejtette magában. Melléklete mindössze egyetlen üvegkorsó volt, amelyet szájával lefelé fordítva helyeztek el az elhunyt jobb lába mellé. A szarkofágba temetkezés ezen időszakban nemcsak itt, hanem más pannoniai városokban is csekély számban figyelhető meg. Az elhunyt férfi módosabb lakos lehetett, de nem tartozott a leggazdagabbak közé. Az „átlagpolgárok” általános sírformája a téglasír volt, a tehetősebbeké pedig a sírkamra. A földbe süllyesztett szarkofág a kettő között áll minőségében. Az itt eltemetett vallását tekintve keresztény lehetett. Erre a módosabb temetkezésből és az elhunyt mellé helyezett szerény mellékletből következtethetünk.

A tárgyak kapcsán felmerül a kérdés, hogy miért látták el mellékletekkel a keresztény hitű elhunytakat, amikor a keresztény felfogás szerint ezekre a túlvilágon már nincs szükségük. A válasz a berögződött pogány hagyományokban keresendő. Időbe telt, amíg a temetkezéseket illetően is letisztult formában valósultak meg a keresztény tanítás elvárásai. A 4. század végére ez a folyamat a városi lakosság körében előrehaladt, amit a sírokban talált kevés melléklet is bizonyít.

Valamikor a 4. század közepe és 420-as évek közötti időszakban épültek a temető területén azok a kőépületek, köznapi nevükön sírkamrák, amelyeket ókereszténynek szokás nevezni (2. kép). Felvetődik a kérdés: mi alapján nevezhető egy temetői épület ókereszténynek, illetve a sírkamrás temetkezési szokás kizárólagos ókeresztény sajátosságnak tartható-e? A temetkezés e módja önmagában nem százszázalékos bizonyíték az eltemetettek keresztény hite mellett. A temetkezőhelyek falára festett keresztény motívumok és szimbólumok (krisztogram, bibliai jelenetek) viszont annak tekinthetők. Csak ezek alapján azonban a temető épített emlékeinek csupán csekély hányadáról lehetne kijelenteni, hogy ókeresztény: így az I. számú (Péter–Pál) sírkamra, az ún. Ókeresztény Mauzózeum, a XX. számú sírkamra és az Apáca utca 8-ban talált festett ikersír. (Korábban a II. számú sírkamrában látható korszábrázolás kapcsán felmerült, hogy a korszó is keresztény szimbólumként értelmezhető. A korszó és az azzal együtt gyakran előforduló pohár együttese azonban az egész tartományra jellemző általános edénymelléklet. Sírokban előforduló gyakorisága a század folyamán nem növekedett, pedig az idő előrehaladtával egyre

1. kép. (1) A késő római település fallal körbevett részlete; (2) az északi temető késő római időszakban használt területe; (3) a világörökség részévé nyilvánított terület; (4) a Cella Septichora Látogatóközpont; (5) a keleti temető ismert területe

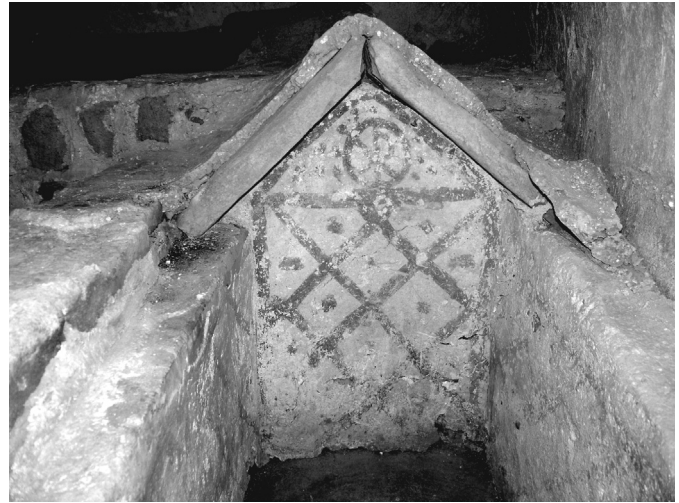
Hány „sírkamrát” rejt a föld Sopianae északi temetőjében?

nagyobb mértékben emelkedett a magukat kereszténynek vallók számára. A Korsós sírkamra ez alapján tehát nem a korsó ábrázolása miatt tekinthető kereszténynek.)

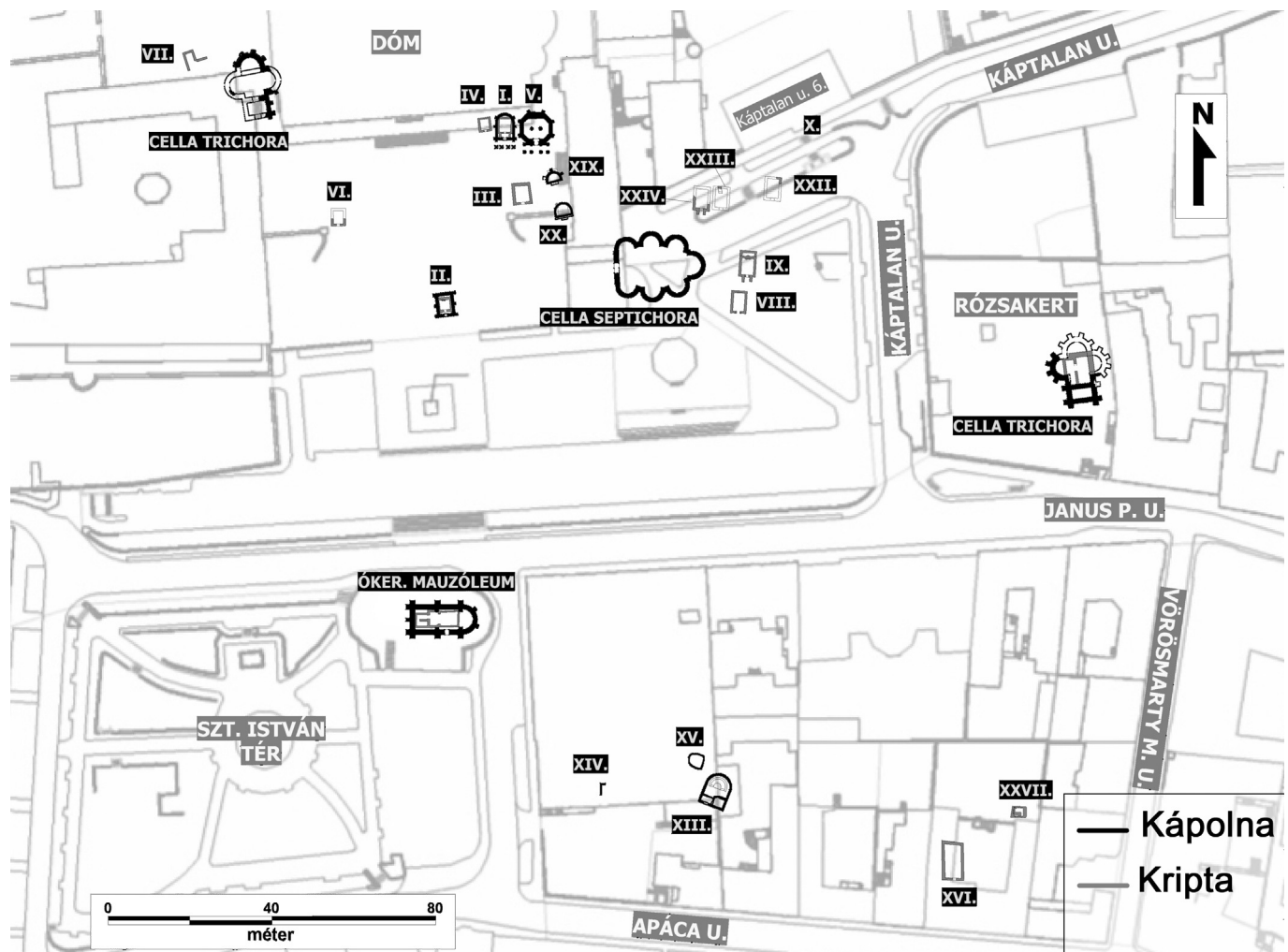
A feltárt sírkamrák egy részének az elhelyezkedése rendszert alkot, soros elrendeződést mutatnak: a szorosan egymás mellé épített IV., I. és V. sírkamra közül a középső festett (krisztogram és bibliai jelenetek egyaránt vannak). Ezekről délre két nagyon hasonló alaprajzú sírkamra került elő egymáshoz képest észak-déli irányban: a XIX. és XX. számúak. Utóbbi egyik sírjának belső felületén ugyancsak krisztogram látható (3. kép).

Ha csak a keletelt tájolóást vesszük alapul, akkor ez alapján mindössze két nagyobb épületet tekinthetnénk ókereszténynek: az ún. Ókeresztény Mauzóleumot (amely már a sírkamra freskói alapján is annak tekinthető), továbbá a *cella septichora*-t, amelynek létesítése a római időszak legvégére tehető, mivel felépítése nem fejeződött be. A nem keletelt emlékek közül az V. számú épület és a két *cella trichora* tekinthető kereszténynek építészeti megoldásaik alapján.

Mivel a temető ezen kőépületei ismereteink alapján olyan időintervallumban készültek, amikor a birodalmi valláspolitikai

3. kép. Krisztogram és rácsmotívum a XX. számú temetői épület sírkamrájának keleti sírjában

2. kép. Késő római kori temetői épületek Sopianae északi temetőjében

ka következtében biztosra vehető a keresztény hitűek magas aránya, az egyértelmű keresztény ábrázolásokat, a helyenként bizonyítható rendszerszerű elhelyezkedést és az építészeti megoldásokat is figyelembe véve valamennyi sírkamrát ókeresztény emlékeknek lehet tekinteni. A festett ábrázolások megléte vagy hiánya sokkal inkább az elhunyt családjának anyagi helyzetével lehetett összefüggésben, nem pedig az elhunyt vallási meggyőződését volt hivatott tudatni a külvilág felé. Hozzáadva ehhez a melléklet nélküli (vagy csekély mellékletű) téglasírokat a kereszténynek tekinthető épületek környezetében, egy olyan területet kapunk, amelyről feltételezhető, hogy oda keresztény hitűeket helyeztek örök nyugalomra: ez az északi temető északnyugati része. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az ókeresztényeket csakis ide temették, és a temető más részén kizárólag pogányokkal kellene számolnunk. A 4. század folyamán a keresztény hitűek számaránya emelkedő tendenciát mutat, a század végére a városi lakosság nagyobb része annak tekinthető. Ebből kifolyólag a temető más, 4. század végén – 5. század első harmadában használt részein is magas lehet a keresztény hitű eltemetettek aránya.¹

A fentiek alapján látható tehát, hogy az „anyagi világ” emlékei alapján nem lehet teljesen biztos, legfeljebb logikus következtetéseket levonni az akkor élt emberek „szellemi világról”, vallási hovatartozásáról. Már csak azért sem, mert a 4. században maga a kereszténység is jelentős változásokon ment keresztül az állami politika beavatkozásával. Nem tudjuk, hogy a megkeresztelkedés mennyire fakadt meggyőződésből vagy érdekből az egyes embereknél, továbbá milyen volt ennek az aránya, és milyen változást hozott a javarészt műveletlen emberek esetében a pogányból kereszténnyé válás. Éles határvonalat semmiképp sem szabad meghúzni, nem szabad azt gondolni, hogy a keresztiséggel a legtöbb ember gyökeresen átalakult. Mennyire lehetett tisztában a megrendelő a mintakönyvek alapján falra festett bibliai jelenetek jelentésértalmával? Mennyiben volt „sznobizmus”, és mennyiben hitbéli meggyőződés a sírkamra díszítettése? Ezek olyan kérdések, amelyekre nem lehet egyértelmű választ adni, többféle megítélés lehetséges. Az mindenesetre hiba lenne, ha egy szellemi, társadalmi, gazdasági szempontból egyaránt erősen változó világot statikusan szemlélnénk.

A világörökségi helyszín területe nem fedi az „ókeresztény időszakban” használt temetőrészt. A 2000. évig ismert és bemutatott emlékeket magába foglaló, mesterségesen lehatárolt terület: a Püspökvár (Dóm tér), a Szent István tér és az Apáca utca egy része.² Így tehát a világörökségi terület több is és kevesebb is, mint az ókeresztény temető területe.

Temetői építmény – temetői épület – sírkamra

Az „ókeresztény sírkamra” kifejezés mind a köztudatban, mind a szakirodalomban meghonosodott Sopianae északi temetőjének késő római időszakból származó épített emlékeinek elnevezésére. A kifejezés azonban alkalmatlan arra, hogy ezzel a gyűjtőfogalommal illessük az összes temetőben előkerült épített emléket, hiszen szó szerint a föld alatti temetkezőhelyet (*cubiculum*) – mai szóhasználattal élve a kriptát – jelenti,

4. kép. A XX. számú temetői épület sírkamrájának boltíves bejárata

amely nem mindegyik építményhez tartozott. A sírkamra azért is pontatlan elnevezés, mert a föld alatti épületrészhez tartozhatott egy föld feletti felépítmény, kápolna is (*cella memoriae, mausoleum*). Annnyiban helytálló csupán, hogy a fizikai valójában az ilyen építményeknél valóban csak a sírkamra maradt meg (4. kép).

Az értelmezéshez elengedhetetlen, hogy meghatározzuk a temetői építmény és temetői épület fogalmát. Az építmény a tágabb fogalom, elvi alapon beletartozik minden olyan dolog a temető területén, amelyet építési tevékenységgel hoztak létre. Az épület ennél jóval szűkebb kategória: olyan építési tevékenységgel, szilárd építőanyagból létrehozott építészeti mű, amely egy vagy több körülzárt helyiséget foglal magába, és így önálló zárt egységet képez.

Az előbbieket alapján egyértelmű, hogy a „sirkamra” kifejezéssel nem summázhatjuk Sopianae északi temetőjének épített elemeit. A számbavétel és értelmezés első lépcsőfoka az, hogy meghatározzuk, mit is akarunk számba venni: építményeket, vagy csak épületeket; ókeresztény és/vagy pogány épületeket és/vagy építményeket; esetleg csak a sírkamrákat. A temető antik örökségének számbavételéhez kategóriákra és csoportokra kell szétválasztanunk az egészet: mindenekelőtt el kell különíteni az épületeknek nem nevezhető építményeket az épületektől. Melyek ezek? A fogalmi meghatározásból adódóan ide tartozik az összes téglasír.³ A kőből épített elemek közül az a két kőkerítés, amelyek a Ciszterci Rend Nagy Lajos király Gimnáziuma udvarán kerültek elő, egy-egy hamvasztásos sírt kerített körbe.⁴

A temetőben talált épületek szerkezet és méret alapján az alábbi csoportokra különíthetők el:

1. Kisméretű, kétszintes temetői épületek – „sirkamrák”

A kétszintes építmény föld alatti része (modern szóhasználattal élve) a kriptá, a tulajdonképpeni sírkamra (*cubiculum*), ahová az elhunytakat helyezték az oldalfalak mellé falazott téglá-

5. kép. A II. számú temetői épület kápolnájának maradványa

sír(ok)ba, kőből falazott sír(ok)ba vagy kőszarkofágba. Föléje emlékkápolnát (*memoria*) emeltek (5. kép). A két rész szerkezeti kapcsolata elviekben kétféle: a kápolna alapozása vagy a sírkamra falazatán nyugszik, vagy külön alapokon. Eddigi ismereteink alapján az utóbbi megoldás az általános. A kápolnának és a sírkamrának külön külső bejárata volt. A temetkezőhelyre a XIX., XX. és XXIV. sírkamráknál tett megfigyelések alapján egy szűk, földbe vájt folyosó lépcsőin lehetett lejutni. A bejáratot kőfalazással zárták el, az aknaszerű folyosót pedig valószínűleg feltöltötték, a sírboltot csak temetések alkalmával nyitották meg. A sírkamra bejárata mindig boltíves kialakítású. Az épületek tájolása a terepviszonyokhoz alkalmazkodva észak–déli, déli bejáratlalt. Többnyire tehető családok temetkezőhelye lehetett, de egy esetben a közösségi használatra is van példa (6. kép).

2. Nagyméretű, kétszintes temetői épületek

Két épület, az ún. Ókeresztény Mauzóleum és a Rózsakert területén előkerült *cella trichora* sorolható ide. Az előbbiekhöz hasonlóan földfelszín alatti (*cubiculum*) és fölötti (*mausoleum*) részből állnak, de azoknál mindkettő jóval nagyobb. A két rész kapcsolata a két épületnél eltérő: az Ókeresztény Mauzóleumnál a kápolna és a sírkamra nem alkot egy szerkezeti egységet, a kápolna alapozása nem a temetkezőhely falazatán nyugszik. A *cella trichora* esetében a két épületrész egy

6. kép. A IV. számú sírkamra boltíves kriptabejárata. A festetlen helyiség északi falához téglasír van hozzáépítve

7. kép. Az ún. Ókeresztény Mauzóleum sírkamrája

egységet alkot, ahol lehetőség volt, ott a föld alatti rész falára alapozták a kápolna felmenő falazatát. A kisebb sírkamráktól eltérően a temetkezőhelyre nem külön külső bejáraton, hanem mindkét esetben magából a földfelszíni épületből lehetett lejutni. A két épület tájolása nem azonos: a *cella trichora* tájolása a terepadottságokhoz igazodik (észak–déli, déli bejáratlalt), az Ókeresztény Mauzóleum az előbbitől eltérően, a keresztény építészeti elveknek megfelelően, nyugat–keleti. Az elhunytakat az Ókeresztény Mauzóleumban szarkofágokban helyezték el, a *cella trichora*ban is ez valószínűsíthető (7. kép).

3. Nagyméretű, egyszintes (részben) földbe „süllyesztett” épületek

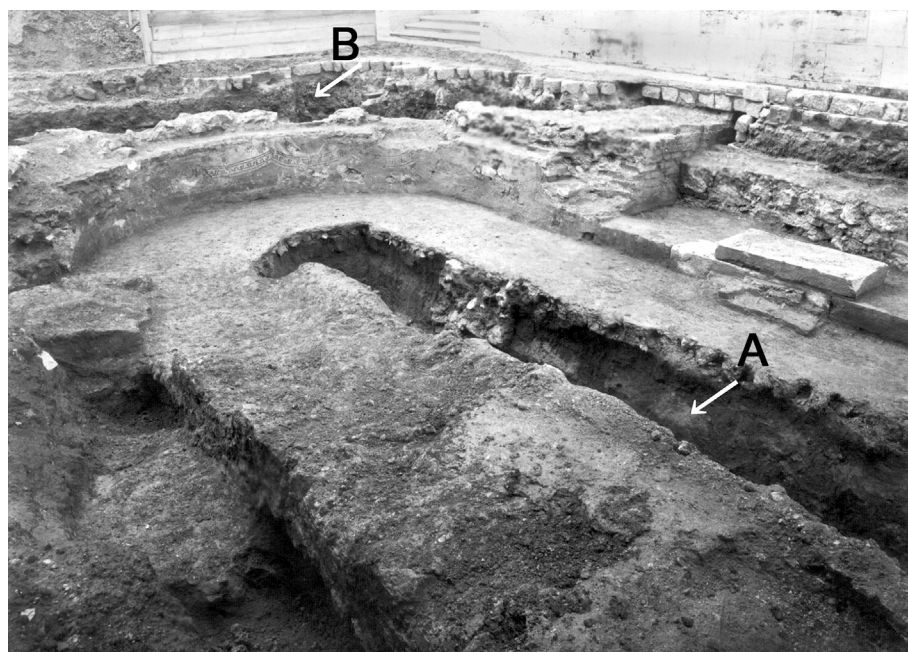
A *cella septichora* és az V. számú, nyolcszögletes alaprajzú temetői épület tartozik ide. Az előbbiektől eltérően nincs elkülönülő két épületrész, az épített sírkamra hiányzik. Egyetlen szerkezeti egységből (kápolna) állnak, amelynek belső járósíntje azonban részben a külső talajszint alá esik, így felmenő falazatuk is részben földfelszín alatti. A *cella septichora* tájolása a keresztény építészeti elveknek megfelelően nyugat–keleti, az V. számú, centrális alaprajzú épület bejárata déli, a terepadottságokhoz igazodva. A funkciójukat illetően a későbbiekben sírkápolnává átépített V. számú ókeresztény emlék eredeti rendeltetése nem határozható meg egyértelműen, akárcsak a *cella septichora* esetében, amelynek építését nem fejezték be.

4. Nagyméretű, egyszintes, földfelszíni épület

A korábbi ismert *cella trichora* tartozik ide.⁵ Nem földbe süllyesztett, mint a 3. csoport épületei.⁶ Tájolása a terepadottságokhoz igazodik (észak–déli, déli bejáráttal). A kápolna apszisokkal körbevett centrális tere előtt *narthexet* (előcsarnok) alakítottak ki. Az építésével egykorú sír az épület belső teréből nem ismert⁷ (8. kép).

5. Temetői épület téglasírokkal

Nincs két külön, sírkamrára és kápolnára tagoló épületrész; az előbbi hiányzik, az épület funkciója sírkápolna volt a földfelszíni épület belső térének padlószintje alá, téglasírokba elhunyt(ak)at temettek. Az Apáca utcában kerültek elő ilyen épületek, keresztény voltak nem bizonyítható (10. kép).

8. kép. A feltárt *cella trichora* a székesegyház nyugati oldala előtt (Szönyi 1923–26, 179, 3. ábra nyomán – az eredeti fotó a Pécsi Káptalani Levéltárban). „A”: a kápolna terrazzo járósíntje alatti altalaj – nincs kripta; „B”: kevert töltésföld az északi apszis mögött – azaz nem földbe süllyesztett a kápolna

9. kép. Sír, esetleg sírkamra az Apáca utca 8-ban

6. Falazott oldalú sírok (kápolnával?)

Több olyan falazott oldalú, dongaboltozatos fedésű sír van a temetőben, amelyekről nem tudjuk, hogy építettek e fölé kápolnát. Ha nem, akkor csupán sírokként azonosíthatók (azaz épületeknek nem tekinthető építmények).⁸

Lényeges, hogy elvi alapon tisztázzuk, mi a különbség a sír és a sírkamra között. A sírkamra, mivel magában foglalja a sírokat (amelyek különböző típusúak lehetnek: téglasír, kőből épített sír vagy szarkofág), ezáltal egyfajta „tároló helyiségnek” tekinthető, így az épület kategóriájába sorolandó. Ezzel szemben a téglasír a megépítés minőségétől függetlenül csak építmény, az elhunyt nyughelye („koporsója”). A csoportba tartozó falazott oldalú, dongaboltozatos építmények tehát önmagukban csak sírok, elkülönített temetkezőhely nélkül. Ha ezt felettük (a kis méretből adódóan) egy kis fülkekápolna is kiegészítette, akkor a kettő együtt már épület. A szerkezetből adódóan az 1. csoport egyszerűsített változatáról (kápolna+sír a kápolna+sírkamra együttes helyett) vagy az 5. csoport egy továbbfejlesztett változatáról (kápolna+boltozott sír a nyeregtetős téglasír helyett) beszélhetnénk. Mivel azonban a kápolnát régészeti módszerekkel egy esetben sem sikerült kimutatni, nem lehet épületként számba venni ezen építményeket (9. kép).

7. Föld alatti sírkamra kápolna nélkül (?)

Az 1. csoport emlékeinél a földfelszíni kápolna megléte nem minden esetben bizonyítható, így elméleti alapon vélemezni lehet azt is, hogy eredetileg sem épült meg. Ezen esetben a 6. csoport komolyabb, már épületnek nevezhető változatáról beszélhetnénk.⁹

10. kép. A XIII. számú temetői épület az Apáca utca 14-ben

A forrásokról

Az egyes emlékekről eltérő minőségű és mennyiségű információ áll rendelkezésre: egy részük régészetileg kutatott (a), másik részük azonban fizikai valójában nem ismert, csak írott forrásanyag áll rendelkezésre (b).

(a) A temetői épületek kutatásának egyetlen biztos módszere a régészeti feltárás. Nyitott kérdések ezt követően is maradhatnak. Ennek oka az, hogy vannak olyan emlékek, amelyek csak részlegesen feltártak, s a napvilágra került részből nem egyértelműen határozható meg az épület szerkezete és kiterjedése, s ez alapján a funkciója, csoportba sorolása sem egyértelmű. Egyes esetekben az is előfordulhat, hogy nem is római kori temetői emlékről van szó. Bizonytalanság adódott több esetben abból is, hogy az előkerült régészeti emlék pontos helye később nem lett meghatározható, így van olyan temetői épület, amely több nyilvántartási számot is kapott.

Az ismertség fokától függően egyes emlékek beszámozása ezért kétségeket vethet fel.

(b) Ismertek olyan 18–20. századi híradások, amelyek római kori sírkamrák előkerüléséről tudósítanak, de régészetileg nem kutatottak. Ezekben az esetekben nagy a bizonytalanság, ugyanis a nem szakember által „meghatározott” sírkamra lehet középkori vagy újkori építésű fal, pince is. Ezen építkezések, közműfektetések során előkerült emlékekről pontos megfigyeléseken alapuló leírás, rajz és fotódokumentáció nem áll rendelkezésre.

Az emlékek számbavételének elvi alapjai

Mennyiségileg számba venni és sorszámmal ellátni nem ugyanazt jelenti. El kell döntenünk, hogy mit számolunk össze, majd mit és hogyan sorszámozunk be ebből a mennyiségből.

A régészeti feltárásokon előkerült sírokat sorszámmal szokás ellátni. Ha számba vesszük és összeadjuk az egyes ásatások sírjainak számát, akkor értelemszerűen megkapjuk, hogy hány ismert sír (vagyis épületnek nem nevezhető temetői építmény) van eddig.¹⁰ Egy új, általános sorszámozás bevezetése felesleges és problematikus lenne. A tudományos elemzésekhez és feldolgozásokhoz nem szükséges, csak

bonyolítaná a helyzetet. A sírok sorszámozása amúgy sem egyenlő az épületeknek nem nevezhető temetői építmények számozásával, ugyanis vannak egyszerű földsírok is (még ha kis számban is), amelyek még az építmény kategóriába sem tartoznak bele.

A temető területén előkerült emlékek ez idáig többször sorszámozásra kerültek, a legutolsó, teljességre törekvő számozás Gábor Olivértól származik.¹¹

Sorszámozni (felfogásunk szerint) az azonos kategóriába tartozó emlékeket lehet és szabad. A legnagyobb azonos kategória az északi temető késő római kori temetői épületei lenne. Az „ókeresztény” jelző nem sorolható automatikusan a számozás feltételei közé.

A temetői épületek számbavétele¹²

Jelen írásnak nem célja új sorszámozás bevezetése, mindössze a meglévő emlékek mennyiségi számbavétele a fentebb vázolt szempontrendszer alapján.

- A szerkezet és méret alapján elkülönített első csoportba tartozik:¹³
  - Teljesen feltárt épületek: I., II., III., IV., VIII., IX., XVI., XIX., XX.
  - Részlegesen kutatott épületek: VI., VII., XXII., XXIII., XXIV.
  - A számbavételből kivett beszámozott épületek: XXI.,¹⁴ XXV.,¹⁵ XXVI.¹⁶
- A második csoport épületei: az Ókeresztény Mauzóleum és a *cella trichora* (Rózsakert)
- A harmadik csoport épületei: *cella septichora*, V. számú épület
- A negyedik csoport épülete: *cella trichora* (székesegyház nyugati oldala előtt).
- A ötödik csoporthoz két teljesen feltárt épület, a XIII. és XV. számú tartozik, továbbá feltehetően a XIV. számú is ilyen szerkezetű lehetett
- Legnehezebb és legsubjektívebb a 6. csoport emlékeinek megítélése – mivel kápolna egyik felett sem bizonyítható, így a sorszámozásuk nem célravezető

A csoportba sorolható építmények közül a következők vannak beszámozva: XII., XXVII.¹⁷ és XXIX. számúak.

A régészetileg részlegesen kutatott emlékek közül problematikus besorolható emlékek (a számozottak közül): XXVIII. számú.¹⁸

A csak régi feljegyzésekből ismert emlékek értelmezése és besorolása, mint azt már említettük, még problematikusabb (a számozottak közül): a X. szám alatt beszámozott épület lehetséges, hogy több épülettel azonos,¹⁹ a XXXIV. számúróól még kevesebb biztos tudható.²⁰ A XI. számú épület a XVIII. századi építkezésor megsemmisült, a kutatás egyöntetűen az első ismert sírkamraként tartja számon.

Az északi temető területén több olyan falszakasz, épületmaradvány ismert, amelyek rendeltetése és kor szerinti beazonosítása bizonytalan, így sorszámozhatatlan és mennyiségileg sem számba vehető.²¹

A fentiek alapján a kérdésseltevéstől függően eltérő válszokat adhatunk a temetői épületek számára vonatkozólag. Megállapíthatjuk, hogy 24 temetői épület ismert a római kori északi temető területéről: a *cella septichora*, a két *cella trichora*, az Ókeresztény Mauzózeum, valamint az I–XI., XIII–XVI., XIX., XX. és XXII–XXIV. számú épületek.²² A számba vett 24 épületből legalább 17 épületnél azonosítható föld alatti sírkamra, így a Rózsakertben talált *cella trichora*, az Ókeresztény Mauzózeum, valamint az I–IV., VI–X., XVI., XIX., XX. és XXII–XXIV. számú épületek esetében.²³

Az emlékek nagyobb része látogatható a nagyközönség számára is. A Cella Septichora Látogatóközpont területén nyolc (I–V., XIX., XX. és a *cella septichora*), az Apáca utca 14-ben egy temetői épület (XIII.) látható. Külön bemutatóhelyet ké-

pez a Szent István téren az Ókeresztény Mauzózeum. Az Apáca utca 8-ban az ún. Közösségi sírkamra (XVI. számú) és a Székesegyház nyugati oldala előtti *cella trichora* védőépülettel ellátott, de nem látogatható. A részben vagy teljesen feltárt épületek egy része visszatemetett állapotban van: a VII., VIII., IX., XXII., XXIII., XXIV. számú épület és a Rózsakertben talált *cella trichora*. A VI. és X. épületek részben elpusztultak, elfedett állapotban a föld alatt vannak, három épület (XI., XIV. és XV.) pedig megsemmisült.

Ezek után felmerül a kérdés: hány temetői épület lehetett összesen? Az ismert és bizonytalan emlékek számát, területi elhelyezkedését, előkerülés sűrűségét összevetve az északi temető területével becslésem szerint körülbelül 40–50 temetői épülettel számolhatunk.

Jegyzetek

A 3–7. és 9–10. képeket a szerző készítette.

- 1 A Széchenyi tér északi-északkeleti része (a temető keleti széle) bizonyosan használatban volt: Tóth 2010, 74–79; A város keleti temetője a 4. század végétől az 5. század első harmadáig volt használatban, amikor már magas a keresztény hitűek aránya. Ez a temető egészen más képet mutat, mint az északi: nincs egységes tájolás, a síroknak csak mintegy 20%-a téglasír, relatíve sok a sírba tett tárgy, valamint az elhunytak 10%-át zsuporított testhelyzetben temették el. Kőből épített temetkezőhely nem került elő. Lehetségesnek tartjuk, hogy a nagyfokú eltérés hitbeli különbséggel is magyarázható, de a földsírok 80%-os aránya vagyoni differenciáltságra is utal: Tóth 2008, 3–19.
- 2 A világörökséggé nyilvánított terület határvonala északnyugati irányban túlnyúlik a temető itt feltételezhető határvonalánál, alapvetően a középkori Püspökvárhoz és az érvényes helyrajzi számokhoz igazodik.
- 3 A síroknak is van körbezárt belső tere, de ez nem nevezhető helyiségnek, amúgy a többi kitételnek megfelelne az épület vonatkozásában: legegyszerűbb formája az, amikor az egyszerű földbe ástott sír fölé vízszintesen fektetve vagy állítva, egymásnak döntve (nyeregteretű) téglákat helyeztek el. Sok esetben a sírgödör belső oldalát bevakolták, habarccsal kenték le. A téglátetőt kívülről többnyire vékony mész- vagy vastag habarcsréteg borította, míg föléje, általában a sírgödör széle mentén, néhány esetben még kőpakolás is került. Ritkábban a sír oldalát, esetleg az alját is téglával bélelték. Különösen a nagyméretű síroknál figyelhető meg az épített, falazott szerkezet: a sír oldalát kőből vagy téglából kifalazták, alját téglával bélelték, belsejét elvéve terrazzóval burkolták, felül téglából épített nyeregteretűvel vagy téglalobozattal fedték. Előfordult, hogy kétfülkés sírt építettek. A sírok belső oldalát esetenként ki is festették.
- 4 XVII. és XVIII. számú építmények: Gábor 2009, 72–73.
- 5 Az 1922-ben végzett régészeti feltárás nem azonosított sírkamrát a kápolna alatt. Az északi apszis záródásában itt is előkerült az az 1,2 méter széles kelet–nyugat irányú fal (a kápolna terrazzó járószintje alatt), mint amilyen a Rózsakertben talált *cella trichora* északi sírkamrafala. Más sírkamrára utaló nyom azonban nem került elő. Szőnyi Ottónak az ásatásról közzétett fotóin a kápolna terrazzó járószintje alatt homogén altalaj látszik: Szőnyi 1923–26, 172–195.
- 6 Ez Szőnyi Ottó közzétett fotóin is látszik: Szőnyi 1923–26, 177–179. Ugyanerre lehet következtetni a néhány méterrel északkeletre talált VII. számú épület környezetében megfigyelhető szintviszonyokból is. A felszín észak–déli lejtéséből adódóan, a déli oldalon lévő bejárat előtt lépcsőt kellett kialakítani, hogy be lehessen jutni

- az épületbe. Ugyanezt a megoldást figyelhettük meg a másik *cella trichoránál* a Rózsakertben. Tóth–Pozsárkó 2012, 101 és 103.
- 7 Szőnyi 1923–26, 181 leírása alapján feltételezte ezt Gosztonyi (1943, 16). Az épületben 1955-ben feltárásokat végző Fülep Ferenc viszont rómainak tartja (Fülep 1959, 82). Utóbbi esetben a 4. és az 5. csoport szerkezetileg azonos képet mutatna.
- 8 Oldalsó bejárat is mindössze egy esetben mutatható ki (a Széchenyi téren 2009-ben előkerült épület), amely nem boltíves záródású, hanem a nyeregteretűs téglasírokéval egyező: Tóth 2010.
- 9 Sopianához legközelebb a Balkánon létező temetkezési szokás. Nem ismert kápolna vagy bizonytalan annak megléte a következő feltárt sírkamrák fölött: III., IV., VI., VII., VIII., IX., XVI., XXII., XXIII., XXIV. – A sír épületek eredetéről: Tóth 2003, 110–116. A IV. számú felett három téglasír került elő, ami (ha pontos a megfogalmazás) kizárná a kápolna meglétét: Szőnyi 1913, 120–124.
- 10 A számbavétel lehetőségét korlátozza, hogy vannak publikálatlan ásatások, továbbá az is, hogy nem minden sír került elő régészeti feltárással, és nem mindegyik feltárást dokumentáltak megfelelően. Ezekből adódóan csak hozzávetőleges számot kaphatunk.
- 11 Az eddig meglévő számozásokról összefoglalóan: Gábor 2009. A jelenleg ismert emlékek közül a Rózsakertben 2010-ben talált *cella trichora*, valamint a Széchenyi téren 2009-ben talált sírkamraszerű sír építmény nem szerepel a számbavételben, mindkettő a cikk megjelenése után került elő.
- 12 A sorszámkat Gábor 2009 alapján közöljük. Az épületnek nem nevezhető építmények számbavétele meghaladja jelen írás kereteit. A fogalmi meghatározás alapján eleve nem számba vehető a beszámozott emlékek közül: a XVII. és XVIII. sorszámmal ellátott temetői építmény (egy-egy 2–3. századi hamvasztásos sír kökerítése), mivel sem a „késő római”, sem az „épület” kategóriába nem fér bele. A logika alapján akkor lehetne beszámozni ezeket, ha az összes sírral ezt tennénk. A XXX. számon besorolt építménynek mind meghatározása, mind időrendi besorolása téves: „Hamvasztásos sír (kolumbárium?) kőfallal körülveve, rajta római téglák.” – Gábor 2009, 74. Az építmény egy középkori építésű osszarium: Buzás 2010.
- 13 A felsorolt épületek egy része lehet, hogy külön csoportot (7. csoport) alkot.
- 14 2005-ben, előkerülésekor nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy azonos-e a korábban feltárt IX. számú sírkamrával, ezért kapott új számot (XXI.). Az ásatás anyagának feldolgozása során egyértelműen eldönthetővé vált a kérdés, a IX. és XXI. sorszámmal azonos két épület egy-és ugyanaz: a kriptabejárat mindkét szélén megtalált délkeleti sarka azonos; a korábbi feltáráson előkerült (újkorinak azonosított) északkelet–dél nyugati irányú fal

- a sírkamra felett 2005-ben újra előkerült, 2006-ban pedig a *cella septichorától* délkeletre ismertté vált a fal délnyugati irányú folytatása. 2005-ben az épület feltárt voltára utalt a rétegzetlen, laza betöltés is.
- 15 2005-ben a XXI. számú sírkamra körüli bizonytalanság miatt, előkerülési helye miatt feltételezhető lett a VIII. sírkamrával való azonosítása. Ez azonban a IX. és XXI. sírkamra viszonyának tisztázása következtében kizárható lett. Az előkerülési körülmények alapján is gyanítani lehetett: az észak–déli irányú közműárokban egy északkelet–délnyugati irányú, kötés nélküli kövekből álló, 0,40 m széles kőszáv jelentkezett az altalajba beleásva, amely ha sírkamrához tartozott, akkor iránya alapján az épület északi vagy déli fala lehetne. Tájéolása eleve nem illeszkedik a VIII. sírkamráéhoz és a fal párhuzamos (északi vagy déli) párja sem jelentkezett a közműárokban.
- 16 Gábor 2009, 74: „a XXI. sírkamráról K-re 2 m-re” – a jelzett területen nem folyt régészeti kutatás 2005-ben, a IX. (XXI.) sírkamra délkeleti sarka egy szűk közműárokban került elő. Az adat forrását a szerző nem adja meg hivatkozásként. A 2005–2006. évi feltárásról megjelent, ez idáig egyetlen publikált alaprajz ilyen adatot nem tartalmaz: Pozsárkó–Tóth–Visy 2007, 85.
- 17 Az objektum fölött földfelszíni építmény nem bizonyítható. Méretéből adódóan sírkamra is lehetne, de nincs bejárata szemben a kriptákkal, és a délnyugati sarkában talált sír helyét is utólagosan különítették el. Az ismérvek alapján inkább egy tágas sírnek tekinthető inkább, amely méretét illetően kissé kilóg a csoportból.
- 18 Az északi temető déli részén előkerült, római kori kőfalrészletek funkciója nem meghatározható. A szerény ismeretanyag alapján egyelőre nem számba vehetőek, mint temetői épületek.
- 19 1841-ben a Káptalan utca 6. telken épületalap (a mai Martyn ház) ásása során előkerült mozaikpadló római kori épületet jelöl. 1927-ben a Martyn háztól délre közműfektetéskor szintén falrészletek láttak napvilágot. Fejes György a helyszínen festett íves falat, egy zárt helyiség keleti és nyugati falát, ez előtt pedig az ajtónyíláshoz tartozó oszlopokat szemrevételezett, valamint szarkofágról is említést tett (Gosztonyi 1943, 29). A leírás alapján egy apszisos záródású temetői épületről lehet szó. A zárt helyiség vagy a kápolnához tartozó *narthex*, vagy a sírkamra előkamrája. Az oszlopok (pillérek?) pedig a kápolna előtti *porticus*hoz tartozhatnak inkább. Kérdéses az újkori épület (Martyn ház) alatt és előtt előkerült emlékek összetartozása, ill. az, hogy az épület előtt hány római kori temetői épület maradványa került elő. A kevés adat alapján a Káptalan u. 6. alatt és előtt egy (nagyobb), kettő (kisebb) vagy esetleg három épület is elképzelhető. Utóbbi akkor, ha a szarkofág külön épülethez tartozott, nem a leírásban szereplő(k)höz. A 2005-ben talált sírkamrák közül a XXII. számú esik legközelebb a Káptalan utca 6-nál lévő épülethez, nagyjából annak nyugati végével van egy vonalban és a megtalált falszakasz alapján az 1. csoportba tartozó kisméretű sírbolt lehetett.
- 20 A temetői épületet a Szent István tér 12. telken talált mozaikpadló és a tér egy meg nem nevezett helyén előkerült boltozott építmény (sírkamra? pince?) alapján azonosították (Gosztonyi 1943, 32; vö. Gábor 2009, 75).
- 21 Ezekről összefoglalóan: Gábor 2009, 75–80.
- 22 A megfogalmazott feltételrendszer ellenére a számbavétel részben szubjektív, főleg a 6. emlékcsoport besorolhatósága miatt. A 24 darab emlék között nem szerepelnek a 6. csoportba sorolható építmények, habár a XXVII. számú és a Széchenyi téren 2009-ben talált emlék határesetet képez. Számba vettük viszont a XI. számú, fizikai valójában nem ismert emléket a rá vonatkozó adatok alapján. A számbavételnél a X. számú épületnél egy épületet számoltunk. Előbbiek alapján, tehát a szám ennél magasabb is lehet.
- 23 Ezenkívül a csak írott forrásból ismert XI. számú emlék is sírkamraként azonosítható. A bizonytalan, lehetséges módon sírkamrához tartozó falaktól: Gábor 2009, 75–80.

Bibliográfia

- Buzás G. 2010. „A pécsi Szent Bertalan plébániatemplom”: *Pécsi Szemle* 13/ősz, 2–12.
- Fülep F. 1959. „Újabb ásatások a pécsi cella trichorában”: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 75–89.
- Fülep F. 1984. *Sopianae: the History of Pécs during the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population*. Archaeologia Hungarica 50. Budapest.
- Gábor O. 2009. „Sopianae temetői építményeinek számozása”: Fazekas F. – Priskin A. (szerk.): „*Ripam omnem quaesivit*”. *Ünnepi tanulmányok Prof.- Dr. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól*. Specimina Nova. Supplementum VIII. Paksi Múzeumi Füzetek 6. Pécs–Paks, 67–80.
- Gosztonyi Gy. 1943. *A pécsi ókeresztény temető*. Pécs.
- Pozsárkó Cs. – Tóth I. Zs. – Visy Zs. 2007. „Sopianae: A cella septichora és környéke. Beszámoló a 2005–2006. évi régészeti feltárásról”: *Ókor* 6/3, 84–90.
- Szőnyi O. 1913. „A pécsi őskeresztény cubiculum vízmentesítési munkálatai”: *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője* 6, 120–124.
- Szőnyi O. 1923–26. „Ásatások a pécsi székesegyház környékén 1922-ben”: *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* II., 172–195.
- Tóth E. 2003. „A pécsi ókeresztény sírépületek eredete és jelképei”: *Pécsi világtörökség. Örökségi füzetek* 2. Pécs, 110–116.
- Tóth E. 2006. „A pogány és keresztény Sopianae”: *Specimina Nova* XX, 49–102.
- Tóth Zs. 2008. „Régészeti feltárási 2008-ban Pécsen, a Kossuth téren”: *Pécsi Szemle* 11/ősz, 3–19.
- Tóth Zs. 2010. „Római kori sír építmény a pécsi Széchenyi téren”: *Ókor* 9/1, 74–79.
- Tóth Zs. 2011. „A Cella Septichora Pécs első középkori székesegyháza?»: *Pécsi Szemle* 14/nyár, 3–13.
- Tóth Zs. – Pozsárkó Cs. 2012. „Újabb ókeresztény sírkápolna Sopianae-ből”: *Ókor* 11/1, 97–106.